

A házasság felbontásának dogmatikája, jogi normái és gyakorlata a 19. századi Erdélyben

Adalékok az erdélyi református Házassági Főtörvényszék történetéhez

(PhD értekezés tézisei)

Témavezető:
Prof. Dr. Stipta István
egyetemi tanár

Készítette:
dr. Nagy Péter

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
A Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Jakab Éva egyetemi tanár, MTA doktora
Budapest, 2020

Tartalomjegyzék

1. A téma meghatározása és a választás indokolása.....	4
2. A kutatómunka forrásai	5
3. A kutatás módszertana.....	8
4. A tudományos eredmények rövid összefoglalása.....	11
5. A publikációk jegyzéke	16
5.1. A disszertáció témaköréhez kapcsolódó publikációk	16
5.2. További közlemények	17

1. A téma meghatározása és a választás indokolása

A disszertációban azt a célt tűztem ki, hogy elsősorban a fennmaradt levéltári anyagok alapján mutassam be az erdélyi református házassági bíraskodást.

A kutatási tárgykör pontos meghatározása érdekében három fontos szűkítést kell bevezetni. Elsőként rögzíteni kell, hogy az erdélyi egyházak közül egyedül a református felekezet házassági bíraskodásával foglalkozom, a többi felekezet vonatkozó joganyagát, illetve gyakorlatát csak abban az esetben elemzem, amennyiben azok kapcsolódnak a kálvinista joggyakorlathoz, segítik annak megértését.

Csupán annyiban foglalkozom a Királyhágón inneni folyamatok bemutatásával, amennyiben azok segítséget nyújtanak abban, hogy az attól eltérő erdélyi sajátosságokat be tudjam mutatni. Mind a közjogi, mind pedig az egyházi uniót követően megmaradtak Erdély jogéletének sajátos keretei, amelyek azonban a polgári jogrendszer kiépítésénél komoly vitákat váltottak ki. Ezért a két eltérő fejlődési utat Erdély szemszögéből, komparatív módon dolgoztam fel. Másrészt további pontosítást jelent annak rögzítése, hogy a kutatás az erdélyi református egyház, később az erdélyi református egyházkerület területére korlátozódik.¹ Ez utóbbi elv részben át is töri Erdély 19. századi földrajzi határait, mivel házassági bíraskodás folyt a romániai missziós gyülekezetben is.

A 19. század utolsó harmadára kialakult házassági jogi rendszer, amelyet a „tíz-féle házassági jog hazájának”² is neveztek, rendkívül bonyolult, számos ellentmondással terhelt rendszert alkotott. Ennek ábrázolása, akár egy protestáns felekezet vonatkozó anyagijogának, szervezetének, valamint eljárásjogának bemutatása, évszázadokat átívelő fejlődésének elemzése e disszertáció kereteit meghaladja, ezért az erdélyi református házassági bíraskodás utolsó, a házassági törvényszékek és a Házassági Főtörvényszék fennállása idejét vizsgálom 1868-tól 1895-ig.

A felekezeti rendszer az erdélyi reformátusokat illetően 16. századtól – az Ehepatent 1786-ban II. József által Erdélyben történő bevezetése és 1791-beni visszavonása közötti időszakot leszámítva – egészen a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk hatálybalépéséig fennállt. A házasság, valamint a házassági jogtörténetét övező, meglehetősen intenzív tudományos érdeklődés homlokterébe azonban leginkább a Királyhágón inneni katolikus kánonjogfejlődése, valamint a polgári házassági jog került.

¹ SZÁSZ Domokos: *Az Erdélyi ev. ref. egyházkerület térképe*. Kolozsvár, Stein János. Ny. Az ev. ref. főtanoda könyvmdája, 1877.

² SZTEHLO Kornél: *A magyar kir. Curia és a válóperek*. Jogtudományi Közlöny, 1883. 44. sz. 349–350. o.

A régi magyar magánjog partikuláris jellege, a történelmünk jelen kérdéskörre is kiható viharai, az Erdély és a Magyar Királyság közötti jogrendszerbeli különbségek, a házassági joghoz kapcsolódó hatáskörök állam és egyház közötti megosztására vonatkozó térben és időben eltérő megoldások miatt azonban e területen továbbra is számos megválaszolatlan kérdés maradt.

2. A kutatómunka forrásai

A disszertációban nagy hangsúlyt fektetek arra, hogy a témával foglalkozó szakirodalmat összegyűjtssem és elemezzem. A házassággal és annak történetéről szóló nemzetközi szakirodalommal kapcsolatban ezt azért tartom fontosnak, mivel a témához tartozó hazai publikációk általában a külföldi munkák átláthatatlan tömegéből egy-egy, a kiválasztást tekintve módszertanilag bizonytalan műre vagy szerzőre helyeznek nagy hangsúlyt – többnyire a hozzáférhetőség objektív akadálya miatt –, torzítva ezzel azonban a nemzetközi eredmények arányát, az egyes résztémák feldolgozottságáról kapható képet. Ezért azt a módszert választottam, hogy az erdélyi házassági bíraskodásra hatást gyakorló protestáns területek monografikus szakirodalmát vizsgálom meg. Ezek közül pedig azokat elemeztem részletesebben, amelyek a vonatkozó kortárs jog- és társadalomtörténeti munkákban kimutathatóan megjelentek egyrészt a módszertan, másrészt pedig a felhasznált eredmények tekintetében.

A nyugati társadalmakban az 1960-as években kezdődő, majd a hetvenes, nyolcvanas években kibontakozó társadalmi változások hatására a házasság kérdése és annak történelmi karaktere a társadalomtörténeti kutatások homlokterébe került. A családot és a házasság felbontását multidiszciplináris módszerekkel feldolgozó észak-amerikai szakirodalomból a magyarországi hatását tekintve a legjelentősebb munka az ottawai Carleton University professzora, Roderick Phillips 1988-ban adta közre *Putting Asunder. A history of divorce in Western Society* című 672 oldalas munkáját,³ amely a házassági bíraskodás történetével foglalkozó szakirodalom legátfogóbb, megkerülhetetlen feldolgozása. Rövidített változata

³ PHILLIPS, Roderick: *Putting Asunder. A history of divorce in Western Society*. Cambridge University Press; 1988.

1991-ben jelent meg,⁴ amelynek magyar fordítását 2004-ben vehették kézbe a hazai olvasók.⁵

A német nyelvterület társadalom- és jogtörténetírását illetően a németországi és svájci szakirodalmat vettem górcső alá. Az osztrák szakirodalomban a protestáns házassági jogot önálló kutatási területként nem vizsgálták, a legmeghatározóbb munka mindmáig Wilhelm Fuchs *Die sogenannten siebenbürgischen Ehen und andere Arten der Wiederverhehlichung geschiedener österreichischer Katholiken* című 1889-ben megjelent műve.⁶ A legtöbb vonatkozó tanulmány vagy egyrészt a jelentős hatást gyakorló osztrák jog történetével foglalkoztak, vagy az úgynevezett „erdélyi”, „kolozsvári” vagy „magyarországi” válással kapcsolatban elemezték az erdélyi viszonyokat.

Németországban és Svájcban az 1980-as években indult meg a jelentősebb, tendenciaszerű érdeklődés a házassági jog története iránt. A német nyelvterületen a dogmatikai elemző és normatív leíró módszerre alapuló, levéltári emlékeket feldolgozó jogtörténeti munkák mellett az ezredforduló előtt már meghatározóvá váltak a szűkebb értelemben vett társadalomtörténeti feldolgozások is. Az egyik első és módszertanilag meghatározó munka Dirk Blasius *Ehescheidung in Deutschland 1794-1945: Scheidung und Scheidungsrecht in historischer Perspektive* című, 1987-ben megjelent monográfiája.⁷ A kötet jelentősége nemcsak a hatalmas primer és szekunder forrásbázisra építő eredményekben, hanem az abban rögzített és megvalósított módszertani szemléletben rejlik. Blasius hangsúlyozta, hogy a házasságát és annak felbomlását nem lehet csupán jogi vagy társadalomtörténeti módszerekkel feldolgozni, arra kell törekedni, hogy ezeket a kérdéseket a saját komplexitásuknak megfelelően kell tudományos kutatás tárgyává tenni.⁸ Elmélete rendkívül népszerűnek bizonyult és hatást gyakorolt a magyarországi kutatásokra is.

A magyar szakirodalom tekintetében a tematikus retrospektív bibliográfiai gyűjtés alapján készítendő historiográfiai összeállítás volt a cél az 1850-es évek és a jelenkor közötti tudományos diskurzusra vonatkozóan.

Jogtörténészek és történészek mellett számos teológus és lelkész is jelentett meg tanulmányt, vagy tett közzé a témába vágó fontos forrást. A házassági jog felekezeti

⁴ PHILLIPS, Roderick: *Untying the knot: a short history of divorce*. Cambridge University Press, 1991.

⁵ PHILLIPS, Roderick: *Amit az Isten összekötött... A válás rövid története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 342 o.

⁶ FUCHS, Wilhelm: *Die sogenannten siebenbürgischen Ehen und andere Arten der Wiederverhehlichung geschiedener österreichischer Katholiken*. Wien, Manz, 1889.

⁷ BLASIUS, Dirk: *Ehescheidung in Deutschland 1794-1945: Scheidung und Scheidungsrecht in historischer Perspektive*. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 74. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1987. 281 o.

⁸ BLASIUS i.m. 11–21. o.

történetét illetően egyértelmű a katolikus kánonjogi szabályokat, azok történetét tárgyaló művek túlsúlya, ugyanakkor a 19. századi jogfejlődést görcső alá vevő világi bíraskodást elemző tanulmányok száma is jelentős. Ezek a művek akkor kerültek említésre, amikor a református házassági jog története szempontjából indokoltnak láttuk.

A szocializmus időszakának ideológiai meghatározottsága miatt az egyházjogi kutatások állami támogatottsága radikálisan lecsökkent. Rácz Lajos egy korai dolgozatát a polgári házasság intézményének magyarországi megvalósulásáról 1972-ben az ELTE jogtörténeti tanszéke adta ki, melyben a szerző röviden kitért a vonatkozó református és erdélyi előzményekre is.

A jogtörténet-tudomány művelői tollából származó, a református házassági jog történetére vonatkozó újabb eredmények egy kivétellel nem jelentek meg. Herger Csabáné magyar házassági köteléki jogról és az európai modellekről szóló monográfiájában foglalkozik a protestáns állásponttal röviden. E magánjogtörténeti tematika a kilencvenes évek közepén tért vissza a magyar tudományos diskurzusba.

A református házasság és annak felbontására vonatkozó kutatások gyarapodása a társadalomtörténet területén kezdődött. Módszertani alapvetése a német társadalomtörténeti gondolkodás (főként Blasius munkája nyomán, amely népszerű a hazai kutatók körében) magyarországi hatása révén az, hogy a társadalomtörténetet és jogtörténetet közelíteni kell egymáshoz. A magyarországi válások történetével foglalkozó társadalomtörténeti monográfiákat jelentetett meg Mátay Mónika és Nagy Sándor is. Az erdélyi református házassági jog 19. századi fejlődésével legrészletesebben a Kolumbán Zsuzsánna foglalkozott.

Az értekezésemben felhasznált levéltári források döntő többsége a kolozsvári Erdélyi Református Egyház Levéltárából származik. Az archívumban őrzött hatalmas iratanyagból felhasználtam az Erdélyi Református Egyházkerület (Állandó) Igazgatótanácsának levéltárában található házassági bíraskodás szempontjából releváns ügyiratait, ezen kívül a zsinati és közgyűlési jegyzőkönyveket, amelyeknek 1872-1899 közötti anyaga nyomtatásban is megjelent. Utóbbiakat minden esetben összevettem az eredeti, kézzel írt példányokkal.

A püspöki levéltár iratanyaga között kaptak helyet a Házassági Főtörvényszék jegyzőkönyvei, amelyek teljes egészében fennmaradtak, vizsgálhatóvá téve ezzel a korabeli törvénykezési fórum működését. Ugyanakkor a püspöknek címzett levelek is fontos forráscsoportot jelentett, amelyek alapján megismerhetővé tették az egyházon belüli hatáskörök pontos határait, iazok változásait, valamint az ügymenetet. Ezen kívül számos

részkérdéssel kapcsolatban az erdélyi protestáns felekezetek közti együttműködés rendszeréről is képet kaphattam.

Az egyházmegyei levéltárak anyaga, így a házassági törvényszékek jegyzőkönyvei és a peres iratok tekintélyes része épségben megmaradt, amelynek legnagyobb hányadát az Erdélyi Református Egyház Levéltára őrzi. Értekezésemben ezek közül a Kalotaszegi (Kolozs-Kalotai) egyházmegye jegyzőkönyveire, illetve mutatóira, lajstromaira, peres irataira, valamint a Dési egyházmegye jegyzőkönyveire, illetve peres iratanyagaira, a Széki és Küküllői egyházmegyék, valamint a kolozsvári mint különleges jogállású, házassági törvényszékekkel rendelkező egyházközség vonatkozó jegyzőkönyveire támaszkodtam. A dési, küküllői, valamint a kolozs-kalotai házassági törvényszék előtt lefolyt perek pertestei maradt fent a legnagyobb arányban, ezért ezek kerültek a kutatásom homlokterébe.

3. A kutatás módszertana

A disszertációban – figyelembe véve a szakirodalmi eredményeket és a felhasznált módszereket – arra a kérdésre keresem a választ, hogy miként működött a 19. század második felében az erdélyi református házassági bíraskodás.

A társadalomtörténeti munkák a legtöbb esetben az anyagi jog peres iratokra alapuló bemutatására, valamint a perben részt vevő felekre és társadalmi helyzetükre helyezték a hangsúlyt, nem vizsgálták azonban azt, hogy a tényleges joggyakorlat és az írott jog milyen kapcsolatban állt egymással, illetve a dualizmus idején megvalósuló nagyléptékű jogfejlődés ezt a viszonyt hogyan alakította. Különösen fontosnak tartom ennek a kérdésnek az elemzését, mivel a jogalkotói faktorok között nemcsak a társadalmi folyamatok lehetnek az egyedüli jelentős döntési szempontok. A 19. századi házassági jog alakulására jelentős hatást gyakoroltak a teológiai, ideológiai aspektusok és egyházi autonómia megőrzésére való törekvés is. A tekintélyes mennyiségű primer forrás, és a korabeli adatgyűjtések lehetővé teszik, hogy az egyes jogintézmények gyakorlatban való megvalósulását statisztikai módszerekkel, valamint ezek eredményeképpen az egyes egyházmegyék közötti eltéréseket összehasonlítsam.

A protestáns házassági bíraskodás történetével foglalkozó tanulmányok jelentős része a szervezeti, az eljárási és az anyagi jogi kérdéseket vegyesen tárgyalja, olykor

átláthatatlanul ábrázolva ezzel az egyébként is bonyolult korabeli jogrendszert. A processzus és az anyagi jog szétválasztása fontos vezérfonala az értekezésemnek.

Elsőként a királyhágón túli házassági törvénykezés történetét mutatom be egészen a kezdetektől. Ehhez főként a legújabb tudományos kutatások eredményeit használtam fel. Az előzmények eseménytörténeti központú rögzítése, valamint ezen belül az állam és az egyház közötti viszony, a vonatkozó jogforrások, és a kibontakozó anyagi és eljárási jog vizsgálata fontos alapot jelent ahhoz, hogy a tárgyidőszakot jelentő 19. század második felére kialakult erdélyi református házassági jogot átfogóan elemezni tudjam, egyszersmind ábrázolni tudjam az egyes eljárásjogi, illetve anyagi jogi eltéréseket. Az előtörténet rögzítése különösen fontos, mivel a házassági jog egyes elemei, alapelvei időben eltérően alakultak ki. Elsőként az anyagijog, ezt követően az eljárásjog, végül pedig a dolgozat szűkebben vett tárgyidőszakában fennálló szervezet alakult ki. Az 1860-as 1870-es években megvalósított egyházszervezeti reform nem befolyásolta jelentős mértékben a perek menetét, ezért a dolgozatot az egyes elemek kialakulása mentén tárgyalom.

Az erdélyi házassági jog jogforrásainak 19. század második felében uralkodó rendszere egyrészt a református hitelvekben, másrészt pedig az erdélyi jog történetében és a törékeny autonómia megőrzéséért folytatott küzdelmekben gyökerezik. Különösen fontosnak tartom a vizsgált korszak jogforrásainak rendszerezését és elemzését, mivel az egyes törvények, vagy az egyházon belüli normák közötti ellentétek, illetve hatásuk csak így mutathatók ki teljes bizonyossággal, ugyanakkor a pontos elhatárolás ahhoz is hozzájárulhat, hogy az egyes normaalkotó szervek közti viszonyrendszer alakulását is vizsgálatom tárgyává tudjam tenni.

Ezt követően elemzem az anyagi jog egyes kérdéseit. A dogmatikai-elemző módszerre épülő alfejezetben az ítéletekben hivatkozott források házasság megsemmisítési és felbontási okaira, az azokban bekövetkezett változásokra és a joggyakorlathoz fűződő viszonyára helyezem a hangsúlyt. Kiemelkedő jelentősége miatt részletesen elemzem Bod Péter Házassági törvény rajz című munkáját, az 1882-ben megalkotott Házassági Főtörvényszéki utasítást, Dósa Elek, valamint Kolosváry Sándor vonatkozó egyházjogi munkáit, ugyanakkor a joggyakorlatból is hozok példákat. Ezt követően az egyes felbontási és semmiség bírói megállapítására vonatkozó okok gyakorlati érvényesülését történeti statisztikai módszerekkel vizsgálom.

Ezt követően tárgyalom a házassági törvényszékek előtti peres eljárást, aminek alapja egyrészt az 1882-es Utasítás tekintetében a normatív leíró módszer, másrészt pedig a joggyakorlattal való egybevetés, amelyek által az írott jog gyakorlati megvalósulását is

górcső alá tudom venni. A normatív leíró módszer alkalmazását indokolja az, hogy az Utasítás rendkívül kevés példányban maradt fenn, Magyarországon pedig egyetlen példány sem ismert, eljárásjogi rendelkezéseivel kapcsolatban Sztehlo Kornél⁹ meglehetősen felületes ismertetése óta az utóbbi évtizedben foglalkoztak újra az erdélyi néprajz- és társadalomtörténet művelői közül Kolumbán Zsuzsánna¹⁰ és Szőcsné Gazdag Enikő,¹¹ az előbb rögzített választott módszerük azonban nem tette lehetővé az eljárásjog beható elemzését. A vegyes házasságok esetében alkalmazott eltérő rendelkezésekkel, illetve a házassági rezsimek közti eltérésekből fakadó jogvitákkal és az előidézett társadalmi jelenségekkel külön fejezetben foglalkozom. Mindkét alfejezetnél, különösen a második, a magyar szakirodalomban kurióznak számító „válási migrációval” foglalkozó részben nem a teljes témakör tárgyalása volt a cél, hanem azoknak az erdélyi református házassági bírásoknak 19. század második felében lévő gyakorlatának és kapcsolódó szemléletének vizsgálata a levéltári források tükrében.

Az utolsó fejezetben az erdélyi református házassági törvénykezés szervezeti kereteit mutatom be az 1870-es évek egyházszervezeti reformját követő időszakot illetően, különös tekintettel a Házassági Főtörvényszékre. E fórum szerepe és tevékenysége értekezésem egyik központi kérdése és – a szerkezet kialakítására is hatást gyakorló - rendező elve volt. Ugyanakkor a Főtörvényszék szervezetével, tevékenységével, gyakorlatával egyetlen szaktanulmány sem foglalkozott, így az erre vonatkozó információkat a vonatkozó levéltári anyagok teljes feldolgozása és elemzése után kaphattam. Külön alfejezetben foglalkozom a Házassági Főtörvényszék bíráival, ugyanakkor a prozopografikus feldolgozásra a rendelkezésemre álló iratanyagok és a szakirodalom jelen állása miatt nem nyílt lehetőségem.

Fontosnak tartom rögzíteni, hogy a dolgozatban nem elemzem a házasság teológiai alapjait, mivel az egyes nézetek egymás melletti ábrázolása, valamint a joggyakorlatra való vetítése álláspontom szerint félrevezető lehet, mivel az erdélyi református gyakorlatra való hatás vizsgálata csak a tudástranszfer útjainak rögzítésével lehetséges.

Nem foglalkozik a dolgozat az egyes protestáns országok, valamint a katolikus szentszékek gyakorlatával való egybevetéssel, mivel ezek akkor hasonlíthatóak össze, ha az

⁹ SZTEHLO Kornél: A házassági elválás joga Magyarországon és az ország erdélyi részeiben. Budapest, Franklin, 1890.

¹⁰ KOLUMBÁN Zsuzsánna: Házasságra eröltetés és családbomlás az Udvarhelyi Református Egyházmegyében a 19. század folyamán. In: Csíki Székely Múzeum Évkönyve VII. Csíki Székely Múzeum – Pro Print, Csíkszereda, 2011.

¹¹ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő: A sepsi református egyházmegye válási jegyzőkönyvei. Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendőös Bárh János tiszteletére. 2004.

erdélyi házassági bíraskodás 19. századi rendszerét átfogóan ismerjük. A disszertáció azonban ennek csak egy részével, a református házassági bíraskodással foglalkozik, a többi felekezet gyakorlatát feltáró kutatások még váratnak magukra, beleértve az erdélyi katolikus kánonjogi gyakorlatot is.

4. A tudományos eredmények rövid összefoglalása

1. A református házassági bíraskodás 19. századi történetében Magyarországon mindvégig két különálló rendszer működött. Az anyaországi területeken a világi bíróságok hatáskörébe került a protestánsok házassága feletti ítélkezés joga, azonban a református egyházban a törvény által lehetőségként adott felekezeti fórumok visszaállításának lehetősége időről időre felmerült. Ezzel szemben Erdélyben a 16. századtól – a II. József-i házassági pápens okozta ötéves szünetelést leszámítva – a felekezetek bíraskodtak tagjainak házassága felett. A Habsburg-kormányzat a protestáns ítélkezési jog visszaszorítására tett kísérletet, illetve az erős kontroll gyakorlására való törekvése azt eredményezte, hogy a felekezeti autonómia védelméért folytatott küzdelemnek fontos elemévé váltak – a felekezetek és a világi kormányzati szervek között – a házasságok elbírálásához kapcsolódó hatáskörök tisztázása és azok gyakorlása. Ez a joghelyzet egészen a polgári házasság századvégi bevezetéséig megmaradt. Számos kérdés vár azonban még megválaszolásra, különösen a többi magyar református egyházkerülethez való viszonyt, valamint a többi hazai felekezettel való bíraskodási együttműködést. Ugyancsak fehér foltot jelent a világi perjog és a külföldi megoldások által gyakorolt hatás vizsgálata.

2. Az erdélyi Házassági Főtörvényszék története az erdélyi felekezeti bíraskodás történetének utolsó, a fénykoron már jócskán túl lévő szakasza, amelynek legfőbb központi eleme az állam és az egyház szétválasztása. A közzsínat már a hetvenes évek elején is felvetette azt a kérdést, hogy szükség van-e a felekezeti bíraskodásra, mivel sokan támogatták a polgári házasság bevezetését. Utóbbi gondolatát végül ideiglenesen elvetették, de a felekezeti házassági bíraskodás egyházi autonómiában játszott fontos szerepe megmaradt. Ebben az időszakban miniszteri rendeletek szintjén követhetjük végig, hogy hogyan lehetetlenül el teljesen a protestáns házassági bíraskodás. A világi hatóságokkal való együttműködés 1875-ös megszüntetésétől kezdve gyakorlatilag semmilyen valódi eszköz nem volt az egyház kezében, amellyel jogkövető magatartásra tudta bírni a szétköltöző, vagy

az összerendelő ítéletnek engedelmeskedni nem akaró, vagy a vadházasságban élő híveket. Egyedüli eszköz a pénzbüntetés lett, de ez kontraproduktív volt, mivel ezzel csak azt érték el, hogy a válás a gazdagok kiváltásává vált. A perköltségek emelkedtek, amikor az egyenlőségre hivatkozva a rendes eljárás díját nem emelték, ellenben a rendkívüli törvényszéki és főtörvényszéki ülések díját megemelték, a szaksajtó és a közvélemény jelentős része a protestáns felekezetek nyereszkedéséről kezdett értekezni. Ezzel párhuzamosan a kormány az illetékbélyegek használatára szorította az erdélyi házassági fórumokat, ezzel gyengítve az önállóságukat. A polgári házasság bevezetése előtti években végül a vallás- és közoktatásügyi miniszter felszólította a protestáns felekezeteket, hogy a vegyes házasságok felbontására kötött felekezeti együttműködések haladéktalanul szüntessék meg.

3. Az erdélyi házassági jog legfontosabb forrása a 19. században a Bod Péter által írt Házassági törvény rajz volt, amely szokásjogi úton egészen a polgári házasság bevezetéséig irányadó volt. Bodra – idézett munkái alapján – a legnagyobb hatást Justus Henning Böhmer gyakorolta, ugyanakkor az általa felhasznált szakirodalom és rögzített jogi megoldások újabb kutatási lehetőségeket kínálnak, mivel a Házassági törvény rajz megoldásai kimutathatók a polgári házasságról szóló törvény intézményeiben is. Ugyancsak jelentős hatást gyakoroltak a joggyakorlatra az egyházjogtudomány különböző rendszerező munkái, különösen Dósa Elek és Kolosváry Sándor egyházjogi könyvei. Utóbbi opusoknál fontos megjegyezni, hogy Bod Péterrel ellentétben csak hazai forrásokat használtak fel, elhagyva ezzel a külföldi befolyás vizsgálatát.

4. A levéltári források elemzése alapján megállapítható, hogy maga a Házassági Főtörvényszék is fontos jogfejlesztő tevékenységet végzett, amely szem előtt tartotta a modern jogállamiság követelményeinek megfelelő házassági bíráskodás kialakításának eszméjét. Legjelentősebb normatív produktuma az 1882-ben a házassági törvényszékek számára kiadott Utasítás volt, amely rögzítette Bod Péter Házassági törvény rajz című munkájának elsőbbségét, ugyanakkor – az addig formálódó gyakorlatnak megfelelően – mind az anyagi, mind pedig az eljárásjogot jelentős mértékben megújította.

Bod Péter az egyházi határozatok, a világi törvények és az európai szakirodalom széleskörű felhasználása mellett megalkotott munkája, a Házassági törvény rajz – a semmisségi okok széles körén túl – mind a végleges, mind pedig az ideiglenes (*separatio a thoro et mensa*) házasságfelbontást magas színvonalú dogmatikai kidolgozás segítségével részletesen szabályozta.

Az erdélyi református Házassági Főtörvényszék által megalkotott Utasítás lazított a házasság felbontása és semmisségének kimondása közötti dogmatikai különbségek következetes használatán, amely azonban leginkább a korabeli egyházmegyei szintű joggyakorlatot tükrözte. Ezt a házasság semmissége és felbonthatósága közötti eltérést következetlenül kezelő szemléletet a vonatkozó jelenkori szakirodalom is átvette.

Az 1893-ban készült kormányzati statisztika értékes forrása a korabeli ítélkezési gyakorlatnak. Az adatsorból határozottan megállapítható, hogy a joggyakorlatban a hangsúly a szigorú házasságkötési szabályokról – amelynek legjobb mérőszáma a semmisségi perek aránya – áthelyeződött a boldogtalan és kudarcba fulladt házasságok felbontására. A Bodnál megfigyelhető szemlélet – miszerint minden válási ok eredője a hűtlenség – a 19. századi gyakorlatban már háttérbe szorult, az egyes tényállások saját belső logikai rendszerrel bírtak. A legnépszerűbb válóokok közé emelkedett – a legitimációs okokból Bod művére visszavezetett, de ténylegesen csak II. József házassági pátensével bevezetett – az engesztelhetetlen gyűlölet.

5. Az az erdélyi református házassági törvénykezés eljárásjoga nagy mértékben tükrözte a régi erdélyi perjog szellemiségét és intézményeit, amelyet alapvetően meghatározott a hosszúperekre, a rövid perekre és legrövidebb perekre való tagoltsága.

A házassági bíráskodás – a rövid perek jellegzetességeinek megfelelően – nagy hangsúlyt fektetett az írásbeliségre, és a felek peren kívüli, a tárgyalás menetét elősegítő tevékenységére. A perbeli cselekmények sorát erősen korlátozták, az ítéletet főként a tárgyalás előtt írásban benyújtott bizonyítékokra alapozták, amelynek köszönhetően az egyes ügyeket általában két ülést követően lezárták. A kötelező fellebbezésnek és a házasságvédő intézményének református perjogi történetét azonban mai napig csupán főbb vonalaiban ismerjük. A per során, sőt még az elsőfokú ítélet kimondását követően is megadták a lehetőséget arra, hogy a felperes megváltoztatva elhatározását, együtt maradjon házas felével.

6. A vegyes házasságok minden esetben az alperes hite és lakóhelye szerinti egyházi ítélkezéskör előtt zajlott Erdélyben. A levéltári kutatások alapján kijelenthető, hogy az egyházakat érintő 1868-as törvények hatására a vegyesházasságok ügyében az egyház jelentősen szigorította szabályait, hogy ezzel védje meg az évszázadok óta őrzött házasságok feletti bíráskodási jogát. Ez az anyaországi református egyházkerületekkel való viszonyban is mindvégig jelentős vitaforrást jelentett. Az erdélyi protestáns felekezetek szorosabb együttműködésre törekedtek, amely szerint egymás jogerősen hozott ítéletét nem vizsgálták felül, hanem automatikusan elfogadták. Ez a gyakorlat mindvégig megfigyelhető, az

Utastítás is rögzíti azokat, ugyanakkor mind az autonómiára törekvő egyházpolitikai okok, mind pedig az egyes kirívóan igazságtalannak vélt döntések feletti felháborodás miatt ezt időről időre korlátozták.

7. Az erdélyi református házassági eljárásjog máig legvitatottabb megoldását a „*per viam instantiae*” eljárások jelentették, amelyek keretében a más felekezetről áttért személy vagy házaspár kérhették házasságuk felbontását, amennyiben igazolni tudták az erdélyi lakóhelyüket. Mind a magyarországi, mind pedig más osztrák tartományok hatóságai és az erdélyi református egyház között feszültséget gerjesztett, az olykor vitákat kiváltó jogi jelenség valójában a nemzetközi magánjogi viszonyokból eredő sajátos probléma. Az Osztrák–Magyar Monarchia számos magánjogi rezsimét magában foglaló közjogi keretei között felmerülő kérdés, amelyet végül a Magyar Királyság területén a házassági jogot egységesítő 1894. évi XXXI. törvény tudott csak feloldani. A disszertációban arra törekedtem, hogy az erdélyi református egyház szabályozási kereteit bemutassam, és elsőként kövessem nyomon a tárgybeli belső egyházjogi diskurzust. Az erről a kérdéstről szóló eddig megjelent tudományos művek – néhány kivételtől eltekintve – főként az erdélyi viszonyokat felületesen ismerő, korabeli magyarországi és osztrák szakirodalomból merítettek, amelyek még a számszerű adatok kritikus vizsgálata mellett is a szemléletbeli alapállást megőrizve. Ez a társadalomtörténeti terminológiával válási migrációnak nevezett jelenség és a mögötte meghúzódó kollíziós magánjogi probléma jogtörténeti vizsgálata fontos jövőbeli kutatási témaként kínálkozik.

8. Az erdélyi református egyházban a házassági törvényszékeket – főszabály szerint – egyházmegyénként állították fel. Ez alól kivételt jelentettek: a lakosság vagy a távolság miatt kialakított rendhagyó bírói fórumok. A jelentős lakosságszám, illetve a régóta meglévő sajátos helyzet miatt a kolozsvári református gyülekezet kivételes helyzetéből adódóan, saját házassági bírósággal is rendelkezett. A nagy földrajzi távolságok miatt állították fel a csíkygyergyói missziós körlelkészség, valamint a romániai missziós gyülekezet ítélkező fórumait. A cél mindegyik esetben az egyháztagok joghoz jutási esélyeinek növelése.

Az erdélyi református Házassági Főtörvényszék felállításától kezdve az erdélyi kálvinista felekezet házassági jogának legfelsőbb szerve volt. Ítélekező tevékenysége mellett, fontos jogfejlesztő szerepet is betöltött, ugyanakkor a törvényszékek felett felügyeleti szerepet is volt, amely áttörte – az egyházalkotmányban megfogalmazott – az egyházmegyei és az egyházkerületek közötti hatásköri és feladatmegosztást. Az egyházkerületi közgyűlés és a Házassági Főtörvényszék közötti hatásköri tisztázatlanság időről időre felmerülő feszültségeket okozott a két egyházi fórum között.

Az ítélkezőforum működésében fontos szerepet játszottak a világi bírák, akik nem csupán a jogvégzett egyháztagek közül kerültek ki, hanem számos alkalommal az erdélyi református egyházkerület köztisztviselőiben álló tagjai voltak. Sokszor jelentős tudományos, illetve politikai feladatot is elláttak.

5. A publikációk jegyzéke

5.1. A disszertáció témaköréhez kapcsolódó publikációk

1. NAGY Péter: *Az erdélyi református házassági anyagi jog rendszere*. In: MISKOLCZI BODNÁR Péter (szerk.) XV. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2020. 101–110. o.
2. NAGY Péter: *Az erdélyi református házassági jog forrásai a házassági törvényszékek fennállása idején (1868-1895)*. In: FURKÓ Bálint Péter (szerk.) *Az önképtől és tudásreprezentációtól a hatalommegosztásig - tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem és L'Harmattan Kiadó, 2019. 227–248. o.
3. NAGY Péter: *A házassági bíráskodás szervezeti kereteinek változásai a 19. századi erdélyi református egyházban*. *Glossa Iuridica*, 2019. 6. évf. 1–2. sz. 85–106. o.
4. NAGY Péter: *A református házassági jog történeti szakirodalma, különös tekintettel Erdélyre*. *KRE-DIT*, 2018. 1. évf. 1. sz. 174–186. o.
5. NAGY Péter: *Erdélyi református egyházjog és a realiztikus történeti-jogi iskola*. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 4. sz. 35–39. o.
6. NAGY Péter: *A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve*. *Jogtörténeti Szemle*, 2015. 2. sz. 34–41. o.
7. NAGY Péter: *Dósa Elek élete és egyházi munkássága*. *Theologiai Szemle*, 2015. 58. évf., 1. sz. 43–49. o.
8. NAGY Péter: *Az erdélyi református Házassági Főtörvényszék működése*. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 2. sz. 29–37. o.

5.2. További közlemények

1. NAGY Péter: *A közigazgatási bíráskodás annotált bibliográfiája*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem, (megjelenés alatt) 71 o.
2. NAGY Péter: *Die Fachliteratur zur Verwaltungsgerichtsbarkeit in Ungarn*. Pro Publico Bono, 2019. 4. sz. 122–147. o.
3. NAGY Péter – WIEDEMANN János (szerk.): *Acta Iuvenum Caroliensia XI.: Tudományos eredmények – hallgatói TDK dolgozatok 2018–2019*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 660 o.
4. NAGY Péter: *Külföldi minták és főbb irodalmuk a magyar közigazgatási bíráskodás szakirodalmában*. Pro Publico Bono, 2018. 4. sz. 114–151. o.
5. NAGY Péter: *A közigazgatási bíráskodás irodalma 1945 után*. Pro Publico Bono, 2018. 3. sz. 188–215. o.
6. NAGY Péter: *A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 1977-es felülvizsgálata*. In: MISKOLCZI BODNÁR Péter (szerk.): XIII. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2018. 163–175. o.
7. NAGY Péter: *A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 1977-es felülvizsgálata a levéltári források tükrében*. In: Magyar Jogász Egylet (szerk.) Az Igazságügyi Minisztérium iratanyaga az 1959-es Polgári Törvénykönyv 1977. évi novellájának előkészítésével és hatályba léptetésével kapcsolatban. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2018. 9–25. o.
8. NAGY Péter: *A közigazgatási bíráskodásról szóló irodalom 1945-ig*. Glossa Iuridica, 2018. 4. évf. 3–4. sz. 282–296. o.
9. NAGY Péter: *Kölcsönszerződések a felsőbbbíróági döntvények tükrében a dualizmus kezdetén*. In: Miskolczi, Bodnár Péter (szerk.) XII. Jogász Doktoranduszok Országos

- Szakmai Találkozója. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2018. 285–289. o.
10. NAGY Péter, Лоренс Уилкинсон, Елена Львовна: Вплив Реформації на правову систему Західної Європи. In: Романа, М Шеремети; Ольги, Романенко (szerk.) Вплив Реформації на правову систему Західної Європи. Kiev, Sammit-Kniga, 2017. 35–48. o.
 11. NAGY Péter: *Erdély jogtörténete és az iszlám vallás*. In: Köbel Szilvia – Tóth J Zoltán (szerk.): 100 éves a magyar iszlámtörvény. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2017. 88–99. o.
 12. NAGY Péter: *A hazai bíróság-történet szakirodalma*. Jogtörténeti Szemle, 2017. 1–2. sz. 141–148. o.
 13. NAGY Péter: *A tudományos jogszabálygyűjtemények történetéhez: Corpus statutorum Hungariae municipalium*. In: BALOGH Judit – KONCZ Ibolya Katalin – SZABÓ István – TÓTH J Zoltán (szerk.): 65. Studia in honorem István Stipta. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2017. 296–304. o.
 14. TÓTH J. Zoltán – NAGY Péter: *A hatalmi ágak elválasztása modern elméletének kialakulása: a locke-i hatalommegosztási tan születése*. Jogelméleti Szemle, 2017. 4. sz. 134–142. o.
 15. NAGY Péter: *Dósa Elek és a székely nemesi jogok kérdése az úrbériség reformkori vitái során*. In: Rajnai Zoltán, Fregan Beatrix, Marosné Kuna Zsuzsanna, Ozsváth Judit (szerk.): Tanulmánykötet a 6. Báthory-Brassai nemzetközi konferencia előadásaiból. Budapest, Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola, 2015. 429–435. o.
 16. NAGY Péter: *Dósa Elek élete és egyházi munkássága*. Theologiai Szemle, 2015. 58. évf. 1. sz. 43–49. o.
 17. NAGY Péter: *Dósa Elek, az elfelejtett jogtudós*. Erdélyi Jogász, 2015. 1. évf. 4. sz. 47–52. o.

18. NAGY Péter: *A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve.* Jogtörténeti Szemle, 2015. 17. évf. 2. sz. 34–41. o.
19. NAGY Péter: *A kártérítés kérdésének rövid vázlatja Erdély XVI–XIX. századi jogtörténetében.* Glossa Iuridica, 2015. 2. évf. 3–4. sz. 78–93. o.
20. NAGY Péter: *Dósa Elek és az úrbér kérdésének hírlapi vitája.* Acta Iuvenum Caroliensia, 5. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014. 94–110. o.